

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Recensioner

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2014_litt_d

Fornvännen 2014(109):4 s. 284-299

Ingår i samla.raa.se

Recensioner

Marion Uckelmann, *Die Schilde der Bronzezeit in Nord-, West- und Zentraleuropa*. Prähistorische Bronzefunde III:4. Franz Steiner Verlag. Stuttgart 2012. 323 s. ISBN 978-3-515-10378-7.

The *Prähistorische Bronzefunde* series has been an invaluable resource for scholars concerned with the Bronze Age or bronze metalwork in general for the past 45 years. Early PBF volumes were mere catalogues with a typo-chronological study; since the 2000s the published monographs have outgrown this rather narrow frame, with the inclusion of extensive analyses not only of the typo-chronology, but also of social interpretations (see, for example, D. Brandherm's *Dolche und Stabdolche*).

Marion Uckelmann's volume on the shields from northern, western and central Europe has all the hallmarks of a modern PBF contribution. The book offers a catalogue of 101 shields in the familiar style of the series and a typo-chronological analysis of them and related finds. However, the analysis gains considerable depth through Uckelmann's discussion of manufacture traces and use wear. Here she argues convincingly that not only were the bronze shields practically usable in combat, but so were leather shields. Uckelmann contextualises the finds by looking at rock art and other period imagery. Her discussion of various interpretations of shields could have been more decisive, especially in the light of her strong evidence for their use in fighting. Nevertheless, Uckelmann makes use of her material and its rich context to conclude her book with an insightful discussion of Bronze Age warfare and fighting.

It is a magnificent work and hard to criticise, but since this is supposed to be a critical review some issues should be addressed. Some problems arise from unexamined premises by which the author judges the archaeological finds, such as the assumption that we can trace workshops. For example, the shield from Herzsprung (#76) was supposedly made in the same workshop as the shields from Svenstrup (#79) and one of the shields from Fröslunda (#73). This assumption is

based on similarities in technical details and decoration (p. 117). Variations among the shields were produced either deliberately or accidentally. If the variations had been accidental then we should assume that shields were made by individuals and that each would produce slight variability; then the similarity of the shields would hint at a single maker. The other option is that the supposed workshop produced variations deliberately. In the case of an individual craftsman, we would have three objects made by this person, spread over 700 km walking distance and within a theoretical time frame of about 250 years. This is either an incredible coincidence or assumes that all or most shields produced in the past were indeed buried in the ground.

Assuming instead that workshops deliberately produced these differences, the next step would be to ask why. From the mercantile interpretations put forward in other parts of the book when the author speaks about trade relationships (p. 26), trade routes (p. 126, 137), metal trade (p. 166), Bronze Age trade (p. 168) and so on, this variability was possibly produced to gain some sort of advantage in these supposed trade relations. Leaving aside the question of what was traded for the shields, this premise works only if the workshops catered to some sort of market. This, however, begs the question: why would successful designs not just have been copied? The practice of copying is ubiquitous in art history, even for very elaborate works of art, ranging from creative reinterpretation to exact copies (Jones et al., *Fake? The art of deception*, pp. 247–272; see also Flohr Sørensen, *Original copies*). This is also one of the unspoken lessons learned through experimental archaeology; people who may spend a lifetime in metallurgy, but not in making any particular object, are able to experimentally reproduce elaborate metalwork like the Nebra disc or, as initiated by the author, particular shields (p. 6, note 43). All this renders the search for workshops somewhat moot.

Nonetheless, this is not to say that such inter-

pretations cannot be put forward, but they need critical and theoretical elaboration. All too often, these contentious and laden concepts are uncritically used as a default, especially in German archaeology. Uckelmann misses the chance to elaborate on these concepts in light of her material, which is clearly just a portion of what must have been in use in the past. The fixation on workshops feeds into an already short chronology (p. 168), because if depositions contain objects from the very same workshop then these contexts must have very similar dates. Yet, whenever the author can point to newer discoveries like the shield from South Cadbury (p. 6, 49) or shields made in other materials than bronze, a surprising time depth becomes visible (p. 73). In fact, one of the most peculiar designs, the Herzsprung type, shows the longest chronology with an astonishing stability of the decorative concept. Taking into account the shields depicted in rock art, including from regions without actual shield finds, it appears likely that there were many shields with a long history. This could have led Uckelmann to a discussion of newer, by no means less contentious, concepts such as identity and mobility.

Sometimes she relies on old assumptions that have been corrected by newer research. For example, the idea that Scandinavian communities had to rely on 'metal suppliers' because the region was supposedly poor in metal sources (p. 32). However, Scandinavia is rather rich in copper ores, some of which were even accessible in prehistoric times (see Melheim, *Recycling ideas*; with older literature). Thus, other explanatory factors have to be found for the reasons why raw metal was acquired from a variety of regions (Ling et al., *Moving metals II*). Another example can be found in her concluding chapter; Uckelmann states that the sword was the first object created solely for killing, despite mentioning halberds (p. 200). In fact, the halberd should be viewed as the first specialised weapon, because it pre-dates the swords of the Near East with its occurrence in graves of the Rinaldone and Remedello culture in the Italian Chalcolithic (Horn, *Studien zu den euro päischen Stabdolchen*; with older literature). None of these issues falsifies Uckelmann's work in any way, but addressing them could have strengthened her arguments and interpretations.

My critique should cast no shade over the long-lasting impact this work will deservedly have. Its strengths are the systematic corpus, the fascinating and thoroughly documented analysis of use-wear and manufacture traces, and the all-encompassing approach, which intertwines various methodologies from typology to use-wear analysis, and archaeometallurgy to experimental archaeology. Moreover, the title is deceptive: it is not simply an investigation of shields, but also a major review of most of the defensive weaponry in prehistoric Europe, including greaves, cuirasses and helmets. It all culminates in Uckelmann's final discussion of warfare and combat in prehistory, itself a major step in overcoming the interpretation of Bronze Age weaponry as purely symbolic and ritual (pp. 199–203). This volume will contribute to our understanding of ritual in lived social experience. Therefore, Marion Uckelmann has written a monograph that will be important not only for researchers concerned with the Bronze Age, but also those from other branches of archaeology, for generations to come.

Christian Horn

Institut für Ur- und Frühgeschichte
Christian-Albrechts-Universität
Johanna-Mestorf-Str. 2–6
D-24118 Kiel
Germany
chorn@gshdl.uni-kiel.de

Koszyce Stanowisko 3. Przemoc i rytual u schyłku neolitu (Koszyce, site 3. Violence and ritual at the end of the Neolithic). Red. Marcin M. Przybyła, Anita Szczepanek & Piotr Włodarczak. *Ocalone Dziedzictwo Archaologiczne 4*. Kraków-Pekowice 2013. 271 s. ISBN 978-83-938698-4-8.

Vår kunskap om våldshandlingar under en tidig del av forntiden är begränsad och detta ger en falsk bild av att exempelvis neolitikum var en fredlig epok. Föremål som stridsyxor som under delar av perioden var vanliga uppfattas oftast som status-symboler snarare än verkliga vapen för utövning av våld i konflikter grupper emellan. Man påträffar enstaka gravlagda med skelettskador som antyder att de blivit ihjälslagna. Däremot är det

mycket ovanligt att fynd görs som anger att en hel grupp människor utsatts för våld. Vid Talheim i mellersta Tyskland påträffades en tidigneolitisk massgrav med sammanlagt trettiofyra personer varav tolv var 2–20 år gamla (Wahl & Trautmann 2012, *The Neolithic massacre at Talheim: a pivotal find in conflict archaeology*, i Schulting & Fibiger, red., *Sticks, stones and broken bones: Neolithic Violence in a European Perspective*). Anläggningen rymde både män och kvinnor. Flertalet uppvisar skador som klart anger att de blivit ihjälslagna, de flesta med yxhugg mot huvudet medan ett par sannolikt dödats med pilskott. Ingen av kropparna uppvisar några avvärjningsskador, vilket tyder på att de dödats i sömnen eller då de flydde från fienden. De låg i flera lager i en förhållandevis liten grop och utan någon synbarlig hänsyn till den rådande gravritualen eftersom gravgåvor helt saknades. Dessa fynd kan knappast uppfattas på annat sätt att det rör sig om ett oväntat anfall på en mindre by.

Ett liknande fynd har gjorts på ungefär samma avstånd från Skandinavien men publicerats på ett språk som inte så många skandinav behärskar. Det finns goda argument för att recensera publikationen här då den dels visar exempel på grovt och omfattande våld och därtill är ett gott exempel på hur en grupp forskare från olika discipliner kan presentera olika aspekter på ett intressant fynd.

I samband med rörläggning vid Koszyce i sydöstra Polen år 2011 påträffades två anläggningar från den sena klotamforakulturen som båda på olika sätt avviker från kulturens ordinära gravar. De hör hemma i intervallet 2870–2670 cal BC, vilket i den sydsandinaviska kronologin motsvarar övergången från trattbägarkulturen och MN A till stridsyxekulturen och MN B.

Den ena anläggningen vid Koszyce innehöll sju grisar med både äldre och yngre individer. Överst låg två vuxna grisar vända från varandra. Som gravgåvor ingick en amfora och tre slipstenar. Endast ett par meter öster om denna anläggning fanns en något större grop. I denna låg femton personer placerade på varandra. De var nedlagda i två grupper, män företrädesvis med huvudena mot norr och kvinnorna mest mot söder. Mellan dessa låg ett par kvinnor i hockerläge. Det finns sammanlagt sju barn i graven.

Placeringen av de två grupperna i en kropparkitektur hade vissa likheter med andra massgravar från samma tid. Anläggningen med grisar uppfattas närmast som en nedläggning avsedd att hedra människorna i graven bredvid.

Med något undantag kan inga spår efter kroniska sjukdomar påvisas hos de nedlagda vilket antyder att de levde i en fördelaktig miljö. Däremot var deras död våldsamt. Samtliga har spår efter slag mot huvudet. I ett fall har en person dödats med ett hugg av ett spetsigt föremål, kanske en ben- eller hornspets. Även klubba har använts medan de flesta uppvisar hugg med skarpt redskap. Några har endast fått ett yxhugg medan de andra har fått upp till fyra. Placeringen av huggen tyder på att förövarna hade god kännedom om vart ett dödande hugg skulle riktas. Viktigt är också att slagen riktats mot samma plats på kranierna. Att vissa fått mer än ett hugg anger att avsikten inte uteslutande har varit att döda. Ett skallfragment från en av kvinnorna uppvisar eldskador. Detta fragment har inte kunnat lossna på grund av huggets utan måste medvetet ha skurits loss. Att det utsatts för eld visar att fragmentet hanterats på annat sätt än den kropp det tillhört. Spår på andra kranier tyder på att man medvetet riktat hugg mot kraniet för att ta ut hjärnan. Kan detta tillvägagångssätt tyda på partiell kannibalism?

Vid den osteologiska analysen noterade man speciella drag, bl.a. vad gäller käkens form, som tyder på att de nedlagda kan ha varit släkt. Trots god bevaringsmiljö misslyckades mitokondrie-DNA-analyser av fem individer. Fem andra bildar genom DNA-analysen en tydlig grupp där tre kvinnor, ett barn och en ung individ ingår. En haplotyp hos den manliga X-kromosomen finns endast hos tre sannolikt besläktade individer. Ytterligare två manliga individer uppvisar haplotyper som inte uppträder hos någon annan. Dessa haplogrupper representerar såväl de tidiga bondesamhällena under den bandkeramiska kulturen som jägarsamlar-grupper som tidigare bebott området.

Analysen av de stabila isotoperna ^{13}C och ^{15}N ger inblickar i en diet som med undantag för de yngsta var mycket stabil. Förmodligen åt man mycket fläsk, vilket indikeras av den närliggande graven med grisar. Dieten har också omfattat en del växtföda. Att barnens värden är avvikande beror bl.a. på intag av bröstmjolk. Dessa började först

efter ett halvår att inta föda liknande de vuxnas. Unga människors kost tycks ha avvikit något från de vuxnas, liksom det finns skillnader mellan män och kvinnor. En förklaring kan vara att folk ätit något mera kött högre upp i åldrarna. Analyser av proportionerna mellan de stabila syreisotoperna $^{18}\text{O}/^{16}\text{O}$ visar att de nedlagda var medlemmar av en homogen lokal grupp på plats i sydöstra Polen.

Det kan knappast råda något tvivel om att Koszyce-graven representerar ett omfattande massmord. Men inte alla dödades tydligen eftersom det fanns anhöriga kvar som begravde de döda och försåg dem med gravgåvor. Antagligen var de efterlevande få då alla kropparna nedlades i en och samma grop, bara något större än en ordinär enpersonsgrav. Massmordet synes inte heller ha kombinerats med total plundring då flera gravgåvor nedlades. Vad djurbenen beträffar påträffades ben svin, får, vildkatt och trana. En av de gravlagda hade en uppsättning hörntänder av svin som representerar minst tio individer, därav två galtar och resten sugor.

Klotamforakulturen är välkänd för sina gravanläggningar, ibland av megalitiska proportioner, där uteslutande nötkreatur nedlagts. I andra gravar har nötkreatur placerats tillsammans med människor. Att grisar nedlagts i en egen gravanläggning har aldrig förut påvisats.

I massgraven fanns sex krukor: fyra amforor, en skål och ett vaslikande kärl. I anläggningen med uteslutande grisar låg som sagt en amfora. Vissa kärl är i form och dekoration svåra att finna likheter med medan andra starkt påminner om kärl från andra gravar. Kärlen har genomgått godsanalys som avslöjade en betydande variation. Till den varierande mineralsammansättningen kommer inslag av aska och chamotte. Detta tyder på att kärlen kommer från flera olika tillverkningsplatser.

Femtio flintredskap ingick bland gravgåvorna och påträffades i gropens norra del där flertalet män låg. De flesta hade sannolikt legat i en behållare hos en ung individ. Bland flintföremålen finns fyra olika former av flinta och ingen av formerna är lokal. Av flinta från nuvarande västra Ukraina har flera spån tillverkats. De påträffades i två ansamlingar i graven, och sammanpassning visar att de är framställda av samma kärna. Ett

mindre antal av de fyrtio spånen och avslagen uppvisar bruksspår efter snitt i växter och djur. Några har sannolikt varit skaftade.

Av bandflinta har fem yxor och två mejslar tillverkats. Denna form av material som yxämne är spridd över stora delar av Polen. Yxorna och mejslarna är högkvalitativa exemplar i sitt kulturella sammanhang, men utformningen och slipningens omfattning är långt ifrån jämförbar med samtida yxor från Sydsandinavien. Även yxorna uppvisar tydliga bruksmärken.

I detta sammanhang kan man fundera kring den gråzon som finns mellan vapen och arbetsredskap. Enligt den osteologiska analysen har flertalet individer dödats med yxhugg. De yxor som uppträder i klotamforakulturen motsvarar väl samtida former i Sydsandinavien. När det gäller formen så föreligger därmed inte någon skillnad mellan ordinarie arbetsyxor och de som använts som mordvapen.

Ihop med två av kropparna påträffades T-formade föremål med ristad såväl som genombruten ornamentik. Ett av dessa är framställt av mänskligt kranium. Sådana föremål ingår sparsamt i klotamforakulturen.

Den regelbundna riktningen hos de dödande huggen tyder på att det inte rör sig om offer för direkta krigshandlingar utan om avrättning av människor som inte kunde försvara sig. Det verkar dock som sagt inte om alla i samhället dödats. Det har funnits någon kvar som kunnat ge de döda en gravläggning som liknande den ordinära. Skallöppnandet kan därmed ha ingått i gravläggningsceremonin. En intressant aspekt är att fyndplatsen är belägen på bördig lössjord. Medlemmar av andra kulturgrupper kan ha velat komma över denna mark. Kanske det kan vara en förklaring till att man genomförde ett anfall med påföljande avrättningar.

Lars Larsson

Peter Andersen Vinilandicus, *Nordens gotiske storhedstid*. Syddansk Universitetsforlag. Odense 2012. 800 s. ISBN 978 877 674 619 3.

Mycket är skrivet om goterna och deras ursprung, men trots avhandlingar, historiska utredningar och arkeologiska utgrävningar lever likväl myten kvar att goterna skulle härstamma från Skandinavien och Gotland. Om det beror på forskarsamhällets otillräcklighet i att föra ut sina resultat, bristande förmåga hos den läsande publiken att ta till sig det som finns skrivet i populär form eller bara okunskap i största allmänhet, låter jag vara osagt. Till detta ska också läggas viljan att missförstå, att anpassa historien efter egna intressen och ideologiska behov. Historiskt sett har man studerat goternas historia som fan läser Bibeln, och det historieberuket är i sig intressant att studera.

Det finns många källor att använda för den som vill sätta sig in i hur goterna brukats under olika epoker. Ett udda och i historievetenskapen föga uppmärksammat exempel är *Umbra Saxonis*, »Saxos skugga», av slottsprästen i Visby Nicolaus Petreius. I denna historiekrönika beskriver han detaljrikt goternas farofyllda vandringar över en kontinent satt i rörelse av romarnas tillbakadragande. Prästen ser till att föra berättelsen till sitt slut på Gotland och där får goterna byta namn till *guther*. Petreius krönika är Gotlands äldsta historieförställning näst efter *Gutasagan*. Nu finns denna märkliga text, som skrevs på latin, utgiven i en textkritisk utgåva och med dansk översättning.

Niels Pedersen (latiniserat Nicolaus Petreius) var en bildad man. Han stoltserade med en magistergrad i teologi och hade ett eget bibliotek i Visby. Han började som präst i Köpenhamn, var därefter verksam på Fyn, senare på Gotland och även i Skåne där han dog som sockenpräst i Löderup år 1579. Det var under tiden som slottspräst i Visby 1547–56 som han samlade in sitt material om goterna, Nordens stolta krigarfolk. Han skrev dock huvuddelen av arbetet 1573–79, när han var verksam i Skåne, som på den tiden tillhörde Danmark. Trots storvulna tankar om gutherernas härkomst och goternas enastående insatser i historien var författaren själv en blygsam man. Enligt hans förmenande stod verket i Saxos skugga, *umbra Saxonis*. Den danske historieskrivaren Saxo

Grammaticus (d. i början av 1200-talet) och dennes *Gesta Danorum* (»Danernas bedrifter») var tidens största auktoritet på Nordens historia, med viss konkurrens från Olaus Magnus (1490–1557) och dennes *Historia de gentibus septentrionalibus* (»Historia om de nordiska folken», tryckt 1555).

Petreius verk blev aldrig utgivet och originalen förstördes i den stora branden i Köpenhamn 1728, men flera avskrifter har bevarats och med deras hjälp går det att rekonstruera en ursprunglig *Umbra Saxonis*. Utgivaren Peter Andersen Vinilandicus – efternamnet är taget – är professor i äldre tid och historia vid Strasbourgs universitet och ledare av institutet Département d'Études Allemandes. Han tidigare skrivit om bland andra Tycho Brahe. Vinilandicus utgåva av Petreius text består av sex kapitel med ett postscriptum och en avslutande förteckning. Det första kapitlet ger en översikt över den danska historien och litteraturen såsom den framträder i *Umbra Saxonis*. Det andra kapitlet presenterar *Gutasagan*: handskrifter, utgåvor och översättningar samt kulturhistoriska och språkliga kommentarer. Det tredje kapitlet är en latinsk version av *Umbra Saxonis* med en presentation av författaren Petreius och de handskrifter som använts samt utgivningsprinciper. Därefter följer en dansk översättning av verket från 1706. Det femte kapitlet utgör en lång kommentar till *Umbra Saxonis* och behandlar bland annat Petreius källor. I det sjätte kapitlet utges tre ytterligare danska bearbetningar av verket. Boken slutar med en förteckning över förkortningar, litteratur, anmärkningar, historiska personer, fiktionsfigurer, titlar, etymologier, markanta begivenheter under perioden 1514–1706, Gotlands sockenindelning och illustrationer.

Det är en imponerande arbetsinsats som Vinilandicus lagt ned på att försöka förklara författaren och tiden samt edera Petreius verk, men boken hade tjänat på att kortas ned. Med sina 800 sidor är det en väldigt tjock och tung bok som måste ha kostat mycket pengar att trycka även i en liten upplaga. Frågan är om Petreius verk i denna form är värd all möda och generösa tryckningsbidrag. Visst, Petreius verk påverkade och inspirerade exempelvis Hans Nielsen Strelows *Gotländsk krönika* (1633) – den första tryckta boken om Gotland – men det är ändå i en begränsad omfattning som boken påverkat läsare och författare genom

historien. Hade det handlat om att på nytt ge ut Saxo Grammaticus eller Olaus Magnus hade jag varit mindre tveksam, men som det ser ut nu hamnar *Umbra Saxonis* lite i skuggan av utgivarens höga ambitioner. Bara genomgången av verkets receptionshistoria är exempelvis 91 sidor lång. Här hade utgivaren kunnat sammanfatta bättre och korta ned rejält. Det är uppenbart att Vinilandicus har haft fria händer, på gott och ont för läsarvänligheten; boken hade tjänat på att en hängiven redaktör skurit i textmassan och gett honom en begränsad budget.

Märk även att en översättning av Petreius till svenska av Sten Körner föreligger sedan 2008 – jag recenserade den i *Fornvännen* 104, s. 226 f. Nu finns således både en svensk och flera danska översättningar av ursprungstexten som med fördel kan användas i forskning och undervisning. Jag rekommenderar att de används tillsammans, både Sten Körners utgåva och denna, för Vinilandicus historiska anmärkningar och kommenterar fördjupar läsningen av den svenska översättningen.

Vinilandicus är oftast vederhäftig men slarvar ibland i detaljer och glömmor bort att redovisa källor. När han exempelvis i det första kapitlet skriver om kimbrerna tar han upp assyriska källor som nämner ett folk vid namn *gimirri* vilka skall ha bott norr om Kaukasus – men utan att hänvisa till dessa källor. Det är högst sannolikt att uppgiften stämmer, men i en vetenskaplig textutgåva måste uppgifter beläggas; det är ju därför vi använder oss utav sådana. I övrigt är genomgången av kimbrer, goter, gutar och andra folkstammar sansad, saklig och präglad av god källkritisk anda. I fråga om goternas historiska samhörighet med gutarna slår Vinilandicus exempelvis fast: »Gøterna og gotlænderne har kun to konsonanter tilfælles med de historiske gotere.» Måtte nu detta en gång för alla nå fram till den läsande allmänheten.

Bo Eriksson

Historiska institutionen
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
bo.eriksson@historia.su.se

Søren H. Andersen, *Tybrind Vig. Submerged Mesolithic settlements in Denmark*. Jutland Archaeological Society Publications 77. Århus 2013. 527 s. ISBN 978-87-88415-78-0.

Få fyndplatser i Nordeuropa har haft en sådan betydelse för att uppmärksamma dränkt mesolitisk bosättning som erdebølleboplatsen Tybrind Vig vid sydvästra Fyn. Inte minst har fynden av dekorerade paddlar uppmärksammats. Men att Tybrind Vig är så mycket mer än paddlar framgår av denna publikation. Utgrävningen, vilken fortfarande är den största av sitt slag som genomförts i Nordeuropa, inleddes 1978 och pågick i nio år. Boplatserna låg på sin tid vid mynningen till en skyddad lagun. Området har sjunkit sedan bosättningstiden och platsen är idag belägen på ett djup av ungefär tre meter. Fyndplatsen omfattade dels en kraftigt eroderad yta som utgjort bosättningen på torrt land, dels ett utkastlager som utöver flinta rymde rikligt med organiskt material där något kan komma från den eroderade boplatssytan. Pågående botenerosion medförde att insatsen tog formen av en räddningsgrävning.

Tybrind Vig omfattar fyra boplatser belägna på ömse sidor av lagunmynningen. Av boplatserna B, som är den yngre, undersöktes nästan 200 kvadratmeter i större och mindre schakt utmed mer än hundra meter av den forna stranden. Då utgrävningen inleddes fanns ingen etablerad fältmetodik varför man utvecklade sin egen efter hand. Att undersöka meterbredda schakt med tio meters längd fungerade bäst för dykarna. Samtliga föremål och krukskärvor registrerades tredimensionellt medan flintavfall upptogs i fjärdedels kvadratmeter med avseende på lager. Den drygt 1,5 meter tjocka stratigrafin omfattade flera lager gyttja med varierande innehåll av sand, musslor och organiskt material, där merparten avspeglar strandlinjeförskjutningar under perioden 5300–4200 cal BC. Merparten av lämningarna tillhör den senare delen av intervallet. De avspeglar flera bosättningstillfällen med indikationer på allt längre uppehåll över tid.

Inom boplatserna B påträffades två dubbelgravar: en med en ung kvinna och ett nyfött barn samt en med två vuxna. De tillhör en äldre fas. Lösfunna skelettdelar tyder på att gravar hade eroderat bort. Även på boplatserna A påträffades en grav.

Utanför den forna stranden vid boplatz B fanns rikligt med stolpar som visade på förstörda permanenta fiskeredskap. Nedgrävningarna var ytterst få. Det fanns dock några ansamlingar av upp till sex mårdar som nedlagts efter att man flått dem. Det omfattande flintmaterialet påträffades i den översta delen av stratigrafien och inom flera lager skilda åt av fyndlös gyttja. Lämplig flinta förekommer i närområdet, men på grund av att det rörde sig om utkastlager uppgår inte flintfynden till mer än 39 kg. De uppvisar för erdebøllekulturen typiska former.

Trots allt är det föremålen av organiska material som gjort fyndplatsen så välkänd. Här finns åtskilliga huggspån, och klyvning av trädstammarnas kärnved har förekommit. Ett flertal skaft av kärnved, flertalet gjorda av ask, ingår. Många av de tunnare har en spetsad men avplanad ände vilka författaren tolkar som fäste för ben- eller träspetsar. Därmed skulle det handla om en form av spjut, ett tidigare ej uppmärksammat redskap. Några yxhandtag ingår också bland fynden. Av speciellt intresse är att de uppvisar olika former av skaftning av olika yxhuvuden, samtliga dock för tvåryxor. En intakt båge och flera fragment uppvisar tre olika utformningar. Som så ofta på fyndplatser med organiskt material är fynden av pilar få i förhållande till bågarna. Endast ett säkert fynd av en pil med klumpformad ände föreligger från Tybrind Vig.

Man kan fundera kring denna snedfördelning. Kan det vara så att pilarna hade en inte bara praktisk utan också symbolisk betydelse som innebar att de destruerades exempelvis genom bränning till skillnad från bågarna som ingår i avfallsmaterialet?

Den vanligaste formen av redskap är ljuster-spetsar i trä som skaftats parvis. Halvfabrikat liksom ljustergrenar med varierande spetslängd beroende på sjöbottens beskaffenhet finns representerade. En föremålsform som forskningen ofta velat koppla samman med båtar av skinn eller bark är stänger med två hål vid ändarna. Här tolkas de i stället som delar av öppningspartiet till mjårdar. Av dylika ingår annars endast fyndet av ett spetsparti.

Paddelfynden rymmer olika bladformer. Fyra paddelblad uppvisar ornamentik i form av försänkta ytor av olika format och formationer samt

smala snitt och små intryck, allt ordnat i horisontella rader. Paddelbladen har varierande mönsterbilder. Fördjupningarna har fyllts med en substans som troligen innehållit både harts och ockra.

Ett välbevarat blad har ornament på båda sidorna varav den ena uppvisar ett mönster som har vissa likheter med ett mänskligt ansikte. Spår efter de redskap som använts för dekorationen saknas. Alla ytor och kanter är plana eller avrundade. Dessa paddelblad är unika fynd men Andersen anför att dekoration i form av enkel bemålning med horisontella mönsterbilder finns från tre danska och en nordtysk fyndplats. Dekorationen på bladen skulle väl underlätta identifiering i fall man tappade bort sin paddel men än troligare är att avsikten med dekorationen var att signalera paddlarens identitet. Det går inte att se någon tydlig skillnad i formen på paddlar mellan Väst- och Östdanmark som i flera andra föremålsformer.

Mesolitiska stockbåtar identifierades först vid undersökningarna i Tybrind Vig men har sedan dess dykt upp i betydande antal. Förklaringen är att det kräver erfarenhet att identifiera de tunna och ibland utplattade träpartier som kännetecknar dessa kanoter. Tre kanoter har påträffats varav en intakt. Den är knappt tio meter lång och ungefär en halv meter bred, där bordet avslutas med en förtjockad reling. I anslutning till den tvära aktern fanns spår efter en eldstad. En större sten närmre mittpartiet kan ha fungerat som barlast. Längst bak finns en rad hål som visar att en halvmånformad plank utgjort akterspegel. Inga andra fästen eller hål finns för att fästa extra bordsplank eller utriggare. Båten visar ett avancerat trähantverk. Med undantag för aktern är sidorna endast upp till 1,5 cm tjocka. Endast två knastar finns i den urholkade stammen. Med tillägg för den borthuggna splinten har den avhuggna stammen som kanoten formats ur vägt mellan 3 och 5 ton! Ytterligare två kanoter påträffades i mer eller mindre fragmentariskt skick. En av dessa kan ha varit större än den intakta och en annan har använts sekundärt som brygga. Rikliga huggspån anger att kanoter framställdes på boplatzen. Samtliga kanoter är gjorda av lind medan andra danska fynd är av al.

Här framgår tydligt att de senmesolitiska människorna väl kände till tekniken att hantera tunga

föremål. Att de sedan inte använde denna känedom till att bygga stora monument i trä eller sten är en annan historia.

En kanot med storlek motsvarande det intakta exemplaret kunde hysa sex till åtta personer med en ytterligare last på omkring femhundra kilo. Förutom dess funktionella betydelse kan en stor kanot också haft ett betydande statusvärde.

Utöver dessa lättidentifierade föremål finns också ett antal vars funktion är osäker såsom en möjlig klubba, grävkäpp och mortel. En viktig fyndkategori utgör fibrerna. Här märks fragment av rep och nät. Mer överraskande är att fibrer också använts till en form av textil. Två fragment är formade i nålbindningsteknik. Att sådana fynd är så ovanliga beror nog snarare på deras skörhet än på verklig frånvaro. Med kännedom om hur de skall grävas fram anser författaren att liknande fynd kommer att bli vanligare i framtiden.

Ben- och hornredskap är väl företrädade. Hornyxor med skaft inklusive ett par med ornamentik, harpuner, tryckstockar, skaft och spetsar har påträffats, men materialet rymmer inte något lika uppseendeväckande som träredskapen. En liten fiskekrok med fragment av linan bevarad skiljer sig från mängden.

Keramiken som behandlas av Kirsten Prangsgaard är typisk för sin kulturkrets. Organiskt material på flera skärivor anger att de innehållit någon form av fett av marint ursprung.

Den goda bevaringsmiljön bidrog till att 26 växter har identifierats, där exempelvis rötterna av strandbeta och vass innehöll rikligt med kolhydrater. Här tydliggörs den variation av insamlade växtdelar, frukter och frön som så lätt glöms bort i andra sammanhang.

Utifrån osteologin verkar bosättningen ha omfattat hela året. Fynden kan försiktigtvis tolkas som att fisket fick en allt större betydelse, speciellt torsken, under bosättningsperioden.

Tybrind Vig uppfattas som en separat enhet i relation till tidens bosättning på Västfyn. Området tycks ha varit tätbefolkat och en nu igengrodd sjö 12 km in i landet rymmer flera mindre boplatser från sen ertebølletid. Fynden indikerar nära kontakter med området på båda sidor om Lilla Bält. Även kustbosättningen i Schleswig-Holstein uppvisar stora likheter med det aktuella området. Större är skillnaden till samtida bosätt-

ning i Östdanmark. Flera dränkta boplatser i Danmark och Nordtyskland har undersökts och publikationen rymmer rikligt med referenser till dessa. Undersökningarna av Tybrind Vig är likväl som sagt fortfarande de mest omfattande som utförts i Nordeuropa. Att bedriva denna form av marinarkeologi är kostsam men kan å andra sidan ge en mycket viktig inblick i mesolitisk boplatstning.

Publikationen rymmer flera bidrag med specialanalyser av olika föremålstyper, djurbenen, geologin, grävningstekniken etc. som av platsskäl inte kan behandlas här.

Trots att trettio år förflytt sedan utgrävningarna så framstår Tybrind Vig som den viktigaste fyndlokalen för kunskap om den materiella kulturen under Sydsandinavien senmesolitikum. Publikationen kommer att under minst lika lång tid att vara en källa att återkomma till.

Lars Larsson

Bror Emil Hildebrand, *Lefnadsteckning*. Sammanställning, inledning och kommentar av Kerstin Assarsson-Rizzi. Svenska lärde. KVHAA. Stockholm 2014. 317 s. ISBN 978-91-7353-684-4.

Efter många års arbete föreligger nu Bror Emil Hildebrands (1806–84) självbiografi i tryck. Kerstin Assarsson-Rizzi skall ha äran för att detta publiceringsprojekt nu på ett förtjänstfullt sätt har avslutats. Arbetet påbörjades av Mats (1921–2007) och Brita Malmer (1925–2013) kring mitten av 1980-talet.

Ett dramatiskt citat ur självbiografien rörande Bror Emils resa från Kalmar till Stockholm år 1832 får inleda: »Den 31 juli gick jag ombord på en seglande slup Oscar som på fem dagar förde mig till Stockholm. [...] Under denna färd var jag på väg att snöpligt sluta mina dagar. Medan fartyget gick för fulla segel företogo passagerarne hvarjehanda upptåg, att förkorta tiden. Ett sådant upptåg var att lägga ett tåg om nacken och med egna händer hissa upp sig i tacklingen. De flesta hunno ej högt. Då turen kom till mig, hisgade jag mig upp nära till salningen; men tåget sammanpressade blodkärnen i halsen, hvaraf följde en svindel, så att jag släppte tåget och handlöst

nedstörtade på kanten af den öppna däcksluckan. Obegripligt nog slapp jag från affären med blott några blånader.» (s. 98)

Citatet ovan är ett av de få ställen i självbiografen där Bror Emil tillåter sig att bli mer personlig. I bevarade dagboksanteckningar och brev i offentliga arkiv och enskilda samlingar kommer privatpersonen fram på ett helt annat sätt.

Efter ett förord av Evert Baudou följer en inledning av Assarsson-Rizzi som bl.a. lyfter fram händelser och personer som var avgörande för Bror Emils karriär. Hon diskuterar även övrigt källmaterial som är tillgängligt för studium, såsom dagböcker, reseberättelser och brev. Assarsson-Rizzi lyfter även fram människan Bror Emil Hildebrand – den plikttrogne och nitiske tjänstemannen som i nära femtio år strävade efter att fullfölja sina planer, bl.a. förmerande och uppordnande av statssamlingarna. Därefter följer levnadsbeskrivningen som är indelad i följande sex kapitel: »Släkten», »Barndoms perioden. Till 1820», »Studentperioden. 1820–1826», »Förberedelse Perioden. 1826–1832 samt 1831», »Pröfnings Perioden. 1833–1837» samt »Själfständighets perioden 1837–1879». Sedan följer två kapitel med »Brev» respektive »Varia». En innehållsrik och genomarbetad notapparat ger läsaren möjlighet att nysta vidare i källor och litteratur. Ett personregister avslutar boken. En anmärkning är att även ett platsregister hade varit mycket användbart.

Det är tydligt vilken betydelse Bror Emils nätverk hade för hans framgång. I denna krets återfinns vi förstas den namnkunnige Christian Jürgensen Thomsen (1788–1865), men även Jacob Adlerbeth (1785–1844), Jöns Jacob Berzelius (1779–1844), Johan Gustaf Liljegren (1791–1837) m.fl. Viktigast var nog ändå Hans Järta (1774–1847), politiker, landshövding och riksarkivarie. Bror Emil kallar Järta för sin andre fader (s. 136).

I en bilaga redovisas även Bror Emil Hildebrands fullständiga bibliografi, vilken upptar drygt 150 poster. Jag har dock funnit uppgifter om ytterligare tre titlar, vilka härmed meddelas läsaren.

För det första handlar det om två berättelser om arbetet i Kongl. Myntkabinettet för åren 1836 respektive 1837, Berättelse om B.E. Hildebrands arbete i Kongl. Myntkabinettet under loppet av år 1836 [anonym] i *Sveriges Stats Tidning*, nr 80,

den 8 april 1837; respektive Berättelse om B.E. Hildebrands arbete i Kongl. Myntkabinettet under loppet av år 1837 [anonym] i *Sveriges Stats Tidning*, nr 73, den 28 mars 1838.

Den tredje titeln är en notis från 1848: Om orsaken till »sprickorna» i f.d. Ridderstolpska, numera Riks-arkivets hus., sign. Bror Em. Hildebrand i *Aftonbladet*, nr 39, den 17 februari 1848. Notisen besvarar ett inlägg i *Aftonbladet* från den 7 februari 1848, där sprickorna i Ridderstolpska huset förklaras med: »underligt vore dock icke om sådana uppstått efter en masaker detsamma sedan afyttringen undergått». Bror Emil redogör i sitt svar systematiskt för den renovering som genomförts, och avslutar med: »Att de [sprickorna] icke hava uppkommit genom de förändringar, som för husets nya inredning blifvit vidtagna, hoppas jag vara bevisadt». Bror Emil gav sig inte i första taget när han visste att han hade rätt.

Ur ett numismatiskt perspektiv bjuder självbiografen på flera intressanta avsnitt, bl.a. rörande doktorsavhandlingen om anglosaxiska mynt (s. 82 ff), och hur Bror Emil medförde fyndmynt under sina resor i syfte att byta till sig sådant som inte fanns i statssamlingarna (s. 166). Vidare redogör Bror Emil för de nyansskaffade ändamålsenliga myntskåpen (s. 212).

Utgivningen av Bror Emil Hildebrands självbiografi är ett värdefullt bidrag till förståelsen av hur det moderna museisverige, i detta fall forn-sakssamlingarna, växte fram från en tämligen undanskymd plats på Stockholms slott till en egen monumental byggnad på Blasieholmen, invigd 1866 under namnet Nationalmuseum. Resan dit var lång, och inte utan motgångar. Självbiografen utgör också ett intressant exempel på hur Bror Emil vinnlade sig om sitt eftermäle. Han framhåller att de flesta självbiografier »gerna få smak av sjelfberöm», men då han för sina efterlevande upptecknat ett och annat om sitt föregående ungdomsliv, »anser jag mig böra begagna en eller annan mellan trägna arbeten ledig stund att fortsätta dessa anteckningar» (s. 153).

Utan Bror Emil hade ämnena arkeologi och numismatik med all säkerhet inte fått den starka position som de sedan erhöll under följande generationer. Vi får vara glada för att leken på sluppen Oscar som nämns i det inledande citatet inte fick en allvarligare utgång. I så fall hade perioder-

na 1837–79 respektive 1879–1907 med far och son Hildebrand som riksantikvarier inte ägt rum, vilket hade medfört att mycket hade sett annorlunda ut i den svenska fornforskningen och museivärlden.

Denna recension får även avslutas med ett citat av Bror Emil, vilket belyser hans kall: »Att jag nu något utförligt ordat om mitt arbete med inredningen och anordningen af detta Museum må förklaras deraf, att jag anser mig genom detta arbete hafva fullgjort en af de vigtigaste uppgifterna för min lifsverksamhet – att genom bildande och vetenskapligt ordnande af en rik antiqvavarsamling lägga en osviklig grund för en sund och tillförlitlig arkeologisk forskning, samt att äfven från en senare tid samla värdefulla historiska minnen. Min afsigt har varit, att för mitt fädernesland kunna åstadkomma detsamma, som min gamle vän Thomsen tillvägabragt för Danmark» (s. 214).

Frédéric Elfver

Numismatiska forskningsgruppen
Institutionen för arkeologi och antikens kultur
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
frederic.elfver@ark.su.se

Anders Andrén, *Tracing Old Norse cosmology. The world tree, Middle Earth, and the sun from archaeological perspectives*. Vågar till Midgård 16. Lund 2014. 247 s. ISBN 978-91-85509-38-6.

De kosmologiske aspekter af førkristen nordisk religion udgør et længe omdiskuteret emne indenfor det norrøne forskningsfelt. Traditionelt er spørgs målet blevet behandlet på baggrund af mytologiske kilder spredt ud over et stort og fragmentarisk tekstligt materiale. Mange har forsøgt at forstå de grundlæggende strukturer i forestillingerne om den kosmologiske indretning, og en del har forsøgt at systematisere og harmonisere de ofte tvetydige eller modstridende kildeudsagn for at skabe homogene kosmologiske modeller.

Med sin fremstilling leverer Anders Andrén en arkæologisk undersøgelse af de førkristne kosmologiske forestillinger anskuet i et langtidsperspektiv. Bogen er udgivet som del af bogserien *Vågar*

till Midgård, udsprunget af det nu færdiggjorte projekt af samme navn, hvis hensigt det netop var at studere førkristen nordisk religion i et langtidsperspektiv. Det arkæologiske perspektiv er kærkomment, for selvom studiet af førkristen nordisk religion principielt må være tværfagligt, er det først inden for de seneste årtier, arkæologiske undersøgelser er blevet foretaget med det sigte at bidrage til en dybere forståelse af førkristne religiøse traditioner. Tidligere er arkæologien mest blevet inddraget for at illustrere religiøse forestillinger bevidnet i tekstligt materiale.

Kompositorisk er bogen inddelt i fem kapitler bygget op omkring tre individuelle essays, der præsenterer hvert sit studie af et centralt kosmologisk element, henholdsvis verdenstræet, Midgård, og solen. Disse tre essays udgør tilsammen bogens kerne og omslutes af et indledende kapitel, der redegør for forfatterens teoretiske ståsted, og et afsluttende kapitel, der udvider perspektivet og søger at belyse, hvordan religiøs forandring har fundet sted.

Fremgangsmåden i de tre essays er at spore det enkelte kosmologiske element i gennem tid og rum ved, gennem nuancerede kontekstuelle analyser af materiel kultur kombineret med skriftlige kilder, at etablere en kronologi for elementets tilstedeværelse og udvikling. Den tidlige og spatiole kontekstualisering, som opnås ved undersøgelsen af konkret materiel kultur, er en central pointe hos Andrén, idet han påpeger, at rekonstruktioner af førkristen nordisk religion sjældent tager højde for ændringer over tid eller for regionale variationer og derfor placerer sig udenfor tid og rum. Det er en central styrke ved fremstillingen, at den således opererer med et religionsbegreb, der er i overensstemmelse med nyere indsigter indenfor feltet, nemlig at førkristen nordisk religion i kraft af at være en mundtlig religion ikke kan beskrives som et kohærent system, men at der må tages højde for en vis grad af diversitet. Andrén's beskrivelse af religionen som et patchwork af forskellige motiver og tråde med hver deres oprindelse og udviklingsbane bidrager til at belyse religionens fluiditet.

Analyserne går komparativt til værks og søger paralleller til de enkelte fænomener såvel internt i det skandinaviske materiale som udenfor det for derved at spore deres ophav og udvikling. Den

grundlæggende forklaringsmodel er »hybridisering»: at nye forestillinger og materielle udtryk opstår gennem kulturel interaktion, hvor importerede modeller omfortolkes og inkorporeres i nye kontekster. Ideerne om verdenstræet, verdens indretning og solens cyklus opfattes alle som sådanne hybrider.

Det er ikke muligt at redegøre for indholdet på en måde, der yder analyserne retfærdighed, men de overordnede pointer er følgende. Det første essay, »In the shadow af Yggdrasill», behandler ideen om verdenstræet anskuet som en central tankefigur i det førkristne Norden. Med udgangspunkt i tre centrale udtryk for tankefiguren – mytologiske træer, reelle træer og repræsentationer af træer – etableres en kronologi for figurens udvikling fra det 5. århundrede f.v.t. og frem til vikingetidens slutning. Det konkluderes, at figuren kan betragtes som en kompleks hybrid, der er blevet til i et dialektisk forhold mellem tanke- og erfaringsverden i interaktion med andre kulturer.

Det andet essay, »A world of stone», undersøger ideen om Midgård med udgangspunkt i en genfortolkning af det ølandske ringfort Ismantorp foretaget på baggrund af forfatterens eget feltarbejde på stedet. Fortet tolkes som et militært anlæg, der i kraft af sit design med ni åbninger i ringmuren og en stolpe i midten kan forstås som en mikrokosmisk repræsentation af Midgård bestående af ni verdener centreret i verdenstræet (s. 105). Andréen opfatter fortet som en hybrid af romerske forter, som var anlagt i overensstemmelse med ordnede kosmologiske forestillinger, og lokale stencirkler til markering af kremationsgrave, ofte bestående af ni sten. Han konkluderer, at Ismantorp er det første kronologiske belæg for ideen om Midgård bestående af ni verdener, som den findes i eddadigtet *Völuspá*, og således er udtryk for, at forestillingen blev struktureret og konkretiseret igennem denne konkrete afbildning.

Det tredje essay, »Whirls, horses, and ships», sporer forestillinger om solens cyklus, hvis opståen og gradvise forandring tolkes som udtryk for lokale tilpasninger af modeller sydfra. På baggrund af et bredt kildemateriale omfattende solvognen fra Trundholm, gotlandske billedsten, metalgenstande og stednavnemateriale etableres en kronologi for forestillingernes udvikling i forskellige

faser fra cirka 1500 f.v.t. til 550 e.v.t., hvor solen forsvandt som billedligt motiv, idet ritualer og narrativer undergik transformation, så kun svage antydninger af solnarrativer er overleveret i de skriftlige kilder.

Det afsluttende femte kapitel, »Placing Old Norse cosmology in time and space», samler kronologierne og udvider perspektivet til en generel belysning af, hvordan religiøs forandring har fundet sted. Den centrale pointe er, at selvom de tre elementer har udviklet sig forskelligt gennem tid og rum, kan der identificeres, hvad Andréen kalder clusters af forandring. Det vil sige perioder, hvor der har fundet særligt afgørende ændringer sted, nemlig henholdsvis i tidlig bronzealder, formentlig i tidlig jernalder, første del af sen romersk jernalder og i folkevandringstiden. Som illustration fremhæves folkevandringstiden som eksempel, idet det diskuteres, hvordan afgørende ændringer i den sociale og rituelle struktur omkring 550 e.v.t., herunder fremkomsten af en ny type aristokrati, afstedkom religiøs forandring. Andréen argumenterer for, at perioden fra 550 e.v.t. til kristningen må anskues som den hedenske periodes sidste *longue durée*, men afviser den teori, som er blevet fremsat af en række arkæologer, at folkevandringstiden markerer indførelsen af en helt ny religion i Skandinavien, »aserreligionen» – dertil er kontinuiteten for markant. Dermed bidrager han altså til et mere nuanceret syn på førkristen nordisk religion som et net af traditioner, der udvikler sig gradvist, fremfor som et samlet system, der ændrer sig synkront.

I kraft af sit langtidsperspektiv og religionsbegreb bidrager studiet også til at kaste lys over de middelalderlige teksters pålidelighed som kilder til førkristne verdensanskuelser, idet det anskueliggør, at teksterne på trods af deres kristne ophav indeholder førkristne reminiscenser, hvis rødder kan spores langt tilbage.

Der er også enkelte problemer med fremstillingen. I bestræbelsen på at trække linjer fra ét materielt udtryk til det næste kan tolkningerne til tider forekomme noget syntetiserende. Men på den anden side er forsøget på at drage store linjer forfriskende, og i det store og hele udvises også behørig forsigtighed med hensyn til at konkludere på baggrund af tolkningerne. Dog er der en vis bebrejlsmessig uklarhed omkring betegnelsen Mid-

gård. Andrén anvender begrebet som betegnelse for det ordnede kosmos i sin totalitet (s. 11–12, 105). Imidlertid fremstår begrebet ikke entydigt i de skriftlige kilder, hvor det nogle gange synes at betegne verden beboet af både mennesker og guder, og andre gange synes alene at betegne menneskenes verden i modsætning til gudernes verden, Asgård. Fremstillingen savner således en diskussion af denne tvetydighed og en præcisering af forfatterens anvendelse af begrebet.

Bogens layout skal komplimenteres. De mange flotte billeder og illustrationer yder god støtte til de arkæologiske tolkninger og gør bogen visuelt inspirerende. Man kunne dog savne en tidslinje, der anskueliggør de forskellige kronologiers indbyrdes sammenhæng som støtte for det afsluttende kapitels forklaring på religiøs forandring anskuet som »klynger».

Andrén leverer et værdifuldt og inspirerende studie, der overbevisende demonstrerer vigtigheden af det arkæologiske perspektiv i studiet af førkristen nordisk religion. Bogen egner sig ikke som en indføring til emnet, men henvender sig til folk, der i forvejen har kendskab til stoffet. For disse giver den til gengæld et fremragende indblik i religionens beskaffenhed og de udfordringer, som feltet indebærer.

Sophie Bonding

Afdeling for Religionsvidenskab
Aarhus Universitet
Jens Chr. Skous Vej 3
DK-8000 Aarhus C, Danmark
soeb@cas.au.dk

Andres S. Dobat, *Kongens Borge. Rapport over undersøgelserne under Projektet Kongens Borge 2007–2010*. Højbjerg 2013. 297 pp. ISBN 978-87-888415-76-6.

This notable volume discusses results of a four-year project related to the environs of three well-known sites in Denmark, all fortresses of the Trelleborg type. In addition to the eponymous site, the surroundings of the fortifications of Fyrkat and Aggersborg were investigated. This project formed the first part of a three-phase research programme and focused primarily on assessing the connection of the sites and their vicinity to the building

and repair of ships, and to navigation. The project brought interesting, important and partly unexpected results that enhance our understanding of these fortresses and their surroundings; many of the project results are, however, not primarily related to ships and navigation, as pointed out in the book. The volume is in Danish with a 14-page English summary. It is richly illustrated, with 203 colour figures of excellent quality. This review is largely based on the English summary and approaches the book from a central European perspective.

The project employed a rich set of interdisciplinary methods, including archaeological survey techniques (e.g. metal detecting, coring, and geophysics), excavation, pollen analysis, analysis of diatoms and botanical macroremains, zooarchaeology, dendrochronology, radiocarbon dating and various methods of conservation science. In addition to the main author's contribution, the volume includes work from sixteen further scholars, primarily reports of specialist investigations on selected aspects of the project and its finds.

Concerning shipbuilding and repair, only the vicinity of the Trelleborg fortress yielded positive results. More than 50 whole and fragmented clench nails found outside of the north gate on either side of River Tudeå suggest an activity area involving ships. These pieces of evidence are, however, not as numerous as had been expected before the investigations. Remains of a moat or ditch running along the western side of the fortification were also found at Trelleborg, but further investigations are necessary to clarify its function and significance.

The project has shown that Fyrkat was in a maritime environment during the Viking Period (unlike its current situation), and the fortress is thus likely to have had functions related to maritime trade and traffic. Remains of a previously unknown canal or ditch of at least 530 m length were also found at Fyrkat. It has been dated by radiocarbon and stratigraphical observations to the period when the fortress was in use, but is unlikely to have been a navigable watercourse. Nevertheless, it adds a new element to the landscape context of this site.

In the vicinity of the Aggersborg fortress, no Viking Period finds or structures were encoun-

tered in the areas investigated by the project, which might be explained by shoreline displacement. Important discoveries of the project at this site relate to later periods.

One of the project's most unexpected and unique finds was the almost fully-preserved wooden part of a Viking Period shield from the vicinity of the Trelleborg fortress. It has been analysed in detail, including dendrochronological investigations. The circular shield plate is made of pine and has a maximum diameter of 89 cm, with a handle hole of c. 10 cm, and a slightly curved beechwood handle, 35 cm in length, with carved decoration. No remains of any shield boss were found. The shield was found in the ditch or moat on the western side of the fortress, and had according to scientific analysis been in waterlogged conditions ever since its deposition. The last datable year ring of the shield is AD 950, but as the waxy edge (the last growth ring of a tree) and bark are missing, this only provides a *terminus post quem* date, and the shield was likely made several decades later. The wood for the shield is thought to have originated in western Norway and thus highlights long-distance contacts within Scandinavia.

Another unexpected discovery was a royal site of the 13th to 15th centuries near the Aggersborg fortress. This site was known from written sources, but had not previously been identified in the archaeological record and is of great importance for research into this period. Well-preserved organic objects were recovered from the site by the project.

The volume concludes that shipbuilding and repair and navigational activities were controlled by the investigated Viking Period fortresses. But they did not necessarily have to take place in the immediate vicinity of the sites. There may have been outposts of these sites at other locations where such activities took place. Judging from scientific investigations, the area surrounding the sites was largely unforested, which would obviously have been problematic for sourcing raw materials for ship building. This further supports the idea that activities related to ships and navigation took place at a distance from the fortresses. These considerations call for significantly enlarging the area of investigation when examining the landscape context of these fortresses, as pointed

out in the book. This is indeed a valid point for fortified sites in general, whether connected to maritime communication or located further inland.

Thus the results of the project provide interesting background information for the design of future projects. It has become usual to depart from site-centred approaches and focus on landscapes. But how should such a landscape be delimited? There will clearly not be a one-size-fits-all answer to this question. However, investigating sites which were involved in activities such as ship building and navigation might give us an idea about the potential radius of activity of central and/or fortified sites. Ship building and repair is fairly easy to identify in the archaeological record, for example through the presence of clenched nails, and requires certain resources, mainly suitable wood, the past existence of which can potentially be identified by environmental archaeology.

For navigation, clearly defined structural elements are necessary, such as access to the sea or navigable rivers. Even though the latter can change over time (as also shown by this volume), there is a realistic potential for detecting these parameters by interdisciplinary investigations, thus providing a further source of information for identifying the activity radius of these sites. Of course, other activities will also have been carried out at fortified sites, or controlled by their inhabitants and taken place elsewhere, which required special and/or potentially identifiable resources. Investigation of these can complement, and potentially modify, the information on the activity radius of fortified sites obtained from the study of ship building and navigation. Moreover, sites taking part in water-based trade, communication and warfare may have had a different activity radius than ones that mainly acted via overland routes. Nevertheless, the study and potential reconstruction of the activity area of sites involved in water-based communication can provide us with important data on the acting radius of central/fortified sites, as shown by the reviewed volume.

In sum, this is an interesting book, enhancing the understanding of the Trelleborg-type fortresses in many ways. It presents the results of a well-documented multidisciplinary project, which provides important new data and can form the basis for future research on these key sites of

Viking Period archaeology, and, more generally, on fortified sites and their environs in a supra-regional perspective.

Hajnalka Herold

Department of Archaeology
Laver Building, North Park Road
University of Exeter
Exeter, EX4 4QE, UK
h.herold@exeter.ac.uk

Gotland's Picture Stones. Bearers of an Enigmatic Legacy. Ed. Maria Herlin Karnell. Gotländskt Arkiv. Fornsalens förlag. Visby 2012. 215 pp. ISBN 978 918 803 686 5.

This is an important and interesting collection, a multi-disciplinary mission statement for a new generation of scholars of the Gotlandic picture stones. However, its overall long-term impact will probably come from its astute highlighting of the methodological problems and the huge gaps in our knowledge and understanding. Although the papers cover a wide range of topics, from runology and iconography to archaeological context and national and international comparanda, the most innovative and helpful ones are those which focus on the materiality and the setting of the stones.

The most significant of the seventeen papers is that by Laila Kitzler Åhfeldt analysing template use and workshops, as her work is based on the preliminary results from 3D optical scans of some of the picture stones. This finally provides a reliable and repeatable way of supplementing or even circumventing Sune Lindqvist's repainting of the stones. Despite his problematic legacy, Kitzler Åhfeldt gives Lindqvist full credit for awareness of the challenges and problems of his chosen methodology. In this she is typical of the volume, whose contributors are notably and commendably warm and appreciative towards the pioneers of the study of Gotland's picture stones (Jan Peder Lamm's opening article sets out the historiography of the field in useful detail). Kitzler Åhfeldt's paper also raises fascinating questions about the relationship between design and execution, both in the context of a single stone and in the relationships between stones.

Sigmund Oehrl's paper also attempts to circumvent Lindqvist's painting by various means including oblique lighting and magnification, bringing intriguing new details to light. Oehrl and Kitzler Åhfeldt's papers neatly complement Per Widerström's account of the difficulties inherent in setting up an accurate data-base to record and catalogue the stones: all three scholars make painfully clear the challenges even of knowing how many stones there are, and what patterns and images are carved on them.

Another paper which shows real potential for moving the field forward is Alexander Andreeff's presentation of his excavations around picture stones still standing outdoors at Fröjel and Buttle Änge, which reveal the potential complexity of the settings and their changing use over time, as well as surveying earlier excavations. Andreeff's emphasis on the mutability of both the stones and their contexts is an important corrective to approaches which attempt to fix rather than to open up meaning. His observations take on extra resonance when compared with the sophisticated and thoughtful article by Martin Rundkvist, assessing the re-use of old stones, primarily in funerary contexts, during the period of picture stone production (i.e. before c. 1100). Rundkvist shows that reuse begins in the late sixth century, but stops during the eighth and ninth only to re-emerge in the tenth. These later graves, which are largely those of men, have other features which Rundkvist labels "archaic", leading him to read the re-use as a pagan reaction against the long process of Christianisation. Both articles are significant steps towards an understanding of the picture stones as social agents.

Another strong theme of the volume is the wider chronological and geographical context of the stones. Lisbeth Imer's assessment of the basis for dating the picture stones revisits not only the work of earlier scholars but also her own important article from 2004. She sets out strong grounds for putting Lindqvist's Groups C and D into the period 800–1000, and suggests that the differences between C and D are regional rather than chronological. Papers by John Hamilton on the stones of the Lake Mälaren region and Sally Foster on the Pictish symbol stones, cross-slabs and crosses set the sculptural activity on Gotland in

the wider context of stone monumentality in post-Roman northern and western Europe. It could be fruitful to see this taken forward, and to have the picture stones embedded even more firmly within the scholarship of carved and inscribed monumental and commemorative stones across the region in the first millennium. Helmer Gustavson and Magnus Källström both address picture stones with runic inscriptions. They emphasise the partial and problematic nature of the assemblage, and the conventional nature of the material recorded in the inscriptions. It is clear that the rune-inscribed stones are embedded within a wider Scandinavian tradition, and this too has considerable potential for comparative analysis.

Perhaps the least satisfying papers are those on the ever-tantalising and frustrating subject of iconography. Andreas Andrén draws attention to some intriguing parallels between Bronze Age images and those on some of the earlier Gotland stones, but his argument puts a great deal of weight on a very small number of stones and does not really tackle the huge gap in time between his main examples. *Áðalheiður Guðmundsdóttir* provides a detailed but ultimately inconclusive analysis of scenes on *Lärbro Stora Hammars 1* and *Stenkyrka Smiss 1*, arguing that they depict an episode from the legend of *Hildir* and *Heðinn*; although she covers the story and its parallels in great detail there is no consideration of why this scene from this story should have been deployed on these two stones, nor does she raise the question of how this episode – if her identification is accurate – may have related to the other scenes on these complex monuments. *Agneta Ney* provides an interesting survey of what she terms the “welcoming scene” where a standing woman offers a drinking horn to a mounted man, but the paper is ultimately descriptive rather than analytical. In *Ney*’s analysis of *Klinte Hunninge I* she perhaps unintentionally exemplifies the methodological problems the stones present in her unexplained decision to rely for her analysis of the upper panels on *Lindqvist*’s painted version, but for the central and lower panels on *Olof Sörling*’s drawing. Collectively these iconographical studies represent admirable effort, but they also embody the inevitable frustration of attempting to correlate such disparate data sets. Perhaps what they chiefly high-

light is the inevitable depth of our ignorance about thoughts, beliefs, narratives and ritual practices.

The iconographical study which does the most to break out of the endless circularity of comparing stones and stories is *Michaela Helmbrecht*’s piece on gender and gender roles as depicted on C and D stones, which also contrasts the repertoire of material culture depicted on the picture stones with burial practices found elsewhere in Scandinavia. She notes that graphic monumentality and elaborate grave-goods appear to have a mutually exclusive distribution. This is an important insight which deserves further exploration. *Helmbrecht*’s conclusions resonate with those of *Björn Varenius*’s discussion of the origins of the picture stone tradition, in which that he notes that A stones, despite their Roman inspiration, are not found with Roman prestige imports, and he suggests that different communicative strategies were in play.

At the end of the volume, however, we are still left with the old overriding problems: what did these stones originally look like, what did their images mean, and what were they for? Many of the contributors are refreshingly honest about the challenges and frustrations of studying this material. It is to be hoped that the energy represented by the 2011 symposium and this publication will transfer directly into the kind of practical and targeted further research for which so many of the papers call. There is also scope for further study on topics which this volume largely ignores, such as a detailed study of weathering and geology; and a fully-developed integration of the picture stones with other evidence of contemporary cultural activity in Gotland, such as the silver hoards and cemeteries, of the kind to which *Rundkvist*’s paper points the way.

Although praise is due for the rapid production of the volume, and the general high standard of its presentation and in particular its illustrations, it would have benefited from closer editing. Many of the papers are in much the same form in which they were delivered at the 2011 Picture Stone Symposium, and many contributors go over exactly the same details about earlier scholarship and methodology. Some stones are illustrated multiple times, whereas others appear only once although they are cited in several articles, entail-

ing much flipping back and forth. It would also have been helpful to have had Helen Simonsson's extremely clear and useful article on curation, preservation and presentation as an introductory chapter rather than the concluding one, as it makes sense of the context in which the modern viewer approaches the material, whether in Stockholm, in Visby or in the field.

Victoria Whitworth

Centre for Nordic Studies
University of the Highlands and Island (Orkney)
Kiln Corner, Kirkwall KW15 1QX
Orkney, UK
victoria.whitworth@uhi.ac.uk

Arne Espelund, *Jernvinna i Tolga og Os. Smiarbeid*. Arketype forlag. Trondheim 2011. 222 s. ISBN 978 829 969 532 9.

Arne Espelund, pensionerad professor i processmetallurgi och tillika nestor inom norsk forskning om den äldre järnframställningen, har skrivit en lika personlig som faktsäckad bok om äldre tiders blästbruk i de norska kommunerna Tolga och Os. Dessa ligger i Hedmarks fylke, som gränssar till Dalarna och Härjedalen.

Boken är resultatet av 25 års inventeringar och undersökningar av järnframställningsplatser i de två kommunerna. Majoriteten har brukats från 1400-talet och framåt, med en blästteknik som återfinns i trakterna längs med Glommas dalgång (Nord-Österdalen) samt i svenska Härjedalen. Tekniken beskrevs år 1782 i en publikation av Ove Evenstad. Delar av Evenstads manuskript presenteras och diskuteras också av Espelund.

Espelund kallar boken för ett beställningsverk från hembygdsrörelsen och liknade grupper

i kommunerna. Det gör framställningen ganska snårig för en läsare som har ett generellt intresse för blästbruk, men som saknar mera ingående kunskaper om de norska förhållandena. Man kastas snabbt in i en text om lokala omständigheter, inte minst in i en – i och för sig intressant – redogörelse för 15 utvalda lokaler, där både ¹⁴C-analyser och kemiska analyser av slagger och myrsmalm har utförts. Så här långt kommen i boken saknade jag både Norgekarta och en mer övergripande beskrivning av blästbrukets norska historia, för att kunna hänga med.

Jag löste det ganska enkelt genom att, tillsammans med en googlekarta, läsa boken baklänges. Detta förfarande rekommenderar jag alla läsare som, liksom jag, saknar kännedom om de specifikt norska förhållandena. Det innebar att jag började med det sista kapitlet nr 13 Jernblestring i ett större perspektiv, fortsatte vidare med nr 12 *Hva skjer i en blesteroavn?* och nr 11 *Myrsmalm. Malmdanning og -karakter* och så vidare – tills jag återigen landade i de lokala omständigheterna, inklusive redogörelsen för de undersökta lokalerna.

Min läsmetod gav frukt. Espelund vet vad han talar om. Här finns en stor mängd uppgifter och diskussioner, bl.a. runt teknik, analyser och datering, som är av stort intresse för alla som är intresserade av ämnet. Samtidigt har boken en härlig charm, med sin inblandning av äldre ordspråk och liksom personliga betraktelser och minnen. Kanske måste man vara pensionerad professor för att våga skriva en fackbok på det sättet.

Erika Räf

Östergötlands museum

Box 232

SE-581 02 Linköping

erika.raf@ostergotlandsmuseum.se